

Ольга Довбня

ДЕПОРТАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ (1920-ті — ПОЧАТОК 1950-х рр.): ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Досліджено стан висвітлення у вітчизняній історіографії депортаційної політики компартійно-радянського режиму щодо різних категорій населення України в окреслений період. Встановлено, що вітчизняні дослідники розглянули її етапи, причини, масштаби та наслідки. Спираючись на науковий доробок, присвячений проблемі, з'ясовано, що зазначена форма репресій була інспірована вищим керівництвом країни й була спрямована на придушення будь-яких форм опору, моделювання соціальних процесів та зміну національної конфігурації певних регіонів України.

Ключові слова: депортаційна політика, дорадянська інтелігенція, селяни, національні меншини, Свідки Єгови, прикордоння, Західна Україна.

Депортації — одна з форм політичних репресій, які компартійно-радянський режим активно використовував в управлінні державою. Відповідно депортаційна політика радянської держави щодо населення України знайшла своє відображення в сучасній вітчизняній репресології. У зв'язку з цим актуальним є з'ясування здобутків і перспектив подальшої розробки проблеми, що у свою чергу сприятиме розвитку історичних знань.

Стаття є продовженням опрацювання автором проблематики, пов'язаної із репресивною політикою компартійно-радянського режиму в Україні в контексті розвитку сучасної вітчизняної історичної науки, та виконана в рамках комплексної науково-дослідної теми: «Соціум УСРР — УРСР в умовах державного терору радянської доби 1917–1950-х рр. (державний реєстраційний номер — 0114U007377)», що увійшла до тематичного плану Інституту історії України Національної академії наук України.

Головною особливістю стану розробки проблеми є те, що історіографічних робіт, в яких вона була б комплексно досліджена, немає. Водночас слід зазначити, що окремі праці з проблеми розглянуті у вступних частинах монографій¹,

¹ Адамовський В.І. Ешелони у вічність: депортації населення в першій половині ХХ ст. Кам'янець-Подільський: Вид-во Зволейко Д.Г., 2007. 184 с.; Сорока Ю.М. Населення західноукраїнських земель: депортації, переселення, мобілізації, міграції (1939–1950-ті рр.). К.: Київський університет, 2007. 275 с.; Надольський Й.Е. Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в західних областях України (1939–1953 рр.). Луцьк: Вежа, 2008. 258 [1] с.; Сорока Ю.М. Населення західноукраїнських земель: етнополітичний та демографічний вимір, 1939–1950-ті роки. К.: Київський університет, 2013. 415 с.; Баран В.К., Токарський В.В. «Зачистка»: політичні репресії в західних областях України у 1939–1941 рр. Луцьк: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2014. 456 с.

історіографічних розділах дисертацій² та статтях³.

Метою статті є систематизація та з'ясування основних здобутків вітчизняних дослідників у висвітленні депортаційної політики компартійно-радянського режиму щодо населення України в 1920-ті — на початку 1950-х рр.

Хронологічні рамці мають два параметри: 1) конкретно-історичний — 1922–1953 рр. Перша дата пов'язана з початком депортацій за соціальною ознакою, друга — зі смертю Й. Сталіна, припиненням масових репресій, у тому числі й депортацій; 2) історіографічний — той, що стосується науково-історичної літератури, опублікованої у 2000–2017 рр.

² Адамовський В.І. Депортації населення України в першій половині ХХ століття: причини, наслідки, шляхи повернення на Батьківщину: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. К., 2004. 200 с.; Сивирин М.А. Депортації та переміщення населення західних земель України 40-х — початку 50-х рр. ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Л., 2005. 18 с.; Суцук О.П. Радянська карально-репресивна система: 1944–1953 рр. (за матеріалами Волинської області): дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Луцьк, 2009. 222 с.; Токарський В.В. Політичні репресії в західних областях України у 1939–1941 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Луцьк, 2011. 20 с.

³ Галенко О. Проблеми дослідження депортацій народів Криму у роки Другої світової війни // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАНУ. 2003. Вип. 23. С. 97–110; Адамовський В.І. Історико-правовий аспект депортацій в Україні (перша половина ХХ століття): історіографія проблеми // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка: Історичні науки. 2012. Вип. 5. С. 19–26; Жупник В. Депортаційні процеси 1944–1953 рр. на території західних областей УРСР як засіб тоталітарного «упокорення»: історіографічний аспект // Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2013. Вип. 23–24. С. 303–311.

Географічні рамки дослідження — територія УСРР (УРСР)⁴ за тогочасним адміністративно-територіальним поділом, а також Кримський півострів, що увійшов до складу УРСР у 1954 р.

Використовуючи проблемно-хронологічний метод історіографічного пізнання, можна сформулювати наступні змістовні групи: 1) праці, в яких висвітлені депортації за соціальною ознакою; 2) розвідки, в яких розглянуті депортації за етнічною ознакою; 3) публікації, в яких висвітлені депортації за релігійною ознакою; 4) дослідження, в яких розглянуті депортації з прикордоння УСРР у 1935–1936 рр.; 5) праці, в яких висвітлені депортації населення Західної України; 6) дослідження, в яких розглянута депортаційна політика за певними історичними періодами.

Висвітлено основні здобутки сучасної вітчизняної історіографії відповідно до запропонованої класифікаційної схеми. Так, до першої групи слід віднести праці, в яких висвітлені депортації дореволюційної інтелігенції й селянства України. Зокрема, В. Гусев⁵, В. Адамський⁶, Н. Литвин⁷, В. Левченко⁸, В. Марочко⁹ дослідили депортацію дореволюційної інтелігенції з УСРР наприкінці 1922 — на початку 1923 рр. При цьому В. Гусев зосередився на аналізі механізму прийняття постанов про депортаційну акцію, а В. Адамський не тільки проаналізував її здійснення, але й оприлюднив список інтелігенції з УСРР — кандидатів на вигнання, акцентувавши увагу на тому, що інтелігенцію з УСРР, на відміну від колег з РСФРР, у переважній більшості не вислали за кордон, а депортували у віддалені губернії РСФРР або змусили переїхати в інші міста УСРР. Пояснив він цей факт тим, що партійні функціонери КП(б) У побоювалися підсилення української громади в еміграції.

⁴ Українські землі, які увійшли до складу СРСР, до січня 1937 року мали офіційну назву Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР), а після ухвалення нової редакції Конституції 30 січня 1937 р. — Українська Радянська Соціалістична Республіка (УРСР).

⁵ Гусев В. Депортація групи української інтелігенції за кордон у 1922 р. // Історія України. 2003 № 46. С. 1–6.

⁶ Адамський В.Р. Українська наукова еліта як об'єкт політичних репресій на початку 1920-х років // Педагогічний дискурс. 2007. Вип. 2. С. 10–20.

⁷ Литвин Н. Вислання професури 1922 р. як ідеологічний чинник боротьби з українською інтелігенцією / Вісник КНТЕУ. 2010. № 3. С. 119–126.

⁸ Левченко В. «Активный противник совласти...» : до історії висилки одеських учених із УСРР у 1922 р. // З архівів ВУЧК — ГПУ — НКВД — КГБ. 2012. № 1 (38). С. 7–24; Його ж. Одесские ученые — пассажиры «фило-софского парохода» // Былые годы. Российский исторический журнал. 2013. № 1 (27). С. 111–119.

⁹ Марочко В. Виселення «антирадянської інтелігенції» // Суспільство і влада в радянській Україні років непу (1921–1928) / Відп. ред. С. Кульчицький. К.: Ін-т історії України НАНУ, 2015. Т. 2. С. 321–330.

Н. Литвин, висвітлюючи ідеологічний чинник депортації, дійшла висновку, що дореволюційна інтелігенція стояла на заваді планам партійно-радянського режиму щодо встановлення ідеологічного й політичного контролю над українським суспільством, тому її необхідно було усунути від активної наукової діяльності. При цьому, як зазначає дослідниця, спочатку лідери ВКП(б) переконували її співпрацювати, але, зазнавши невдачі, звинуватили в «буржуазному націоналізмі» й депортували.

В. Левченко, на відміну від попередніх дослідників, зосередився на висвітленні регіонального аспекту депортаційної акції. Зокрема, він дослідив, як здійснювалася депортація за кордон 10 одеських викладачів вишів у 1922 р., й звернув увагу, що репресіям піддавали не за професійну діяльність, а за соціальне походження та політичні погляди.

Стосовно розвідки В. Марочка, як і В. Адамський, історик акцентував увагу на тому, що українська професура, яка потрапила до списку ДПУ в 1922 р., здебільшого була залишена в Україні для роботи в реорганізованих університетах, але пояснив це відсутністю «радянської професури» та «оперативною розкруткою» кримінальних справ, порушених раніше, із метою фальсифікації нових.

Депортацію селян з УСРР дослідив І. Рибак¹⁰, акцентувавши увагу на тому, що найбільш масштабні операції з примусового виселення відбулися в 1929 — першій половині 1933 рр., а основними регіонами висилки стали спецпоселення Північного, Західносибірського, Східносибірського, Далекосхідного країв, Якутії, Північного Уралу. Що стосується депортацій 1934–1936 рр., то, як зазначає дослідник, вони здійснювалися методом адресних репресій, а районами висилки стали спецпоселення Біломорсько-Балтійського комбінату та Карагандинської області. Щодо масштабів депортацій, то, за підрахунками І. Рибак, загалом були примусово виселені 104 790 селянських родин або приблизно понад 500 тис. осіб.

Таким чином, депортація групи дореволюційної інтелігенції з УСРР досить повно відображена в історичній літературі. Щодо депортації селян з УСРР, то є перспективи подальших розробок, зокрема, бракує комплексних досліджень проблеми із залученням документів з фондів Галузевого державного архіву Міністерства внутрішніх справ України (ГДА МВС України).

¹⁰ Рибак І.В. «Куркульське заслання» депортованих селян України у 1929–1936 рр.: масштаби та регіони спецпоселення // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Історичні науки. 2013. Вип. 6. С. 398–406.

Щодо другої історіографічної групи, то С. Кокін¹¹ на основі документів з архівних фондів Галузевого державного архіву СБУ (ГДА СБУ), розглянув виселення німців з прикордонних областей УСРР у 1934–1936 рр., Б. Чирко¹² — політичні та правові засади депортацій німців у другій половині 1930-х — на початку 1940-х рр., О. Калакура¹³ — виселення поляків у 1935–1936 рр., 1940–1941 рр., 1944–1946 рр., а С. Макарчук¹⁴, Є. Самборський¹⁵ та Ю. Сорока¹⁶ — у 1944–1946 рр.

Стосовно розвідки І. Татарінова¹⁷, то історик дослідив депортацію поляків та німців із західного прикордоння Радянської України в 1930-ті рр., обстоюючи думку, що це були сплановані акції за ініціативою та під контролем Політбюро ЦК ВКП(б) та особисто Й. Сталіна, спричинені невдачею радянзації поляків та німців, їх стійким опором колективізації, високою релігійністю, підтримкою контактів з історичною батьківщиною.

¹¹ Кокін С. Виселення німців з території України у 1934–1936 роках як складова репресивної діяльності НКВС УСРР (За документами ГДА СБУ) // Історія німців України. Матеріали всеукр. наук. конф. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2017. С. 111–122.

¹² Чирко Б. Етнічні німці України і «фольксдойче» в контексті політики двох диктатур: репресії, депортації, репатріації (1930-ті — 1950-ті роки) // Там само. С. 74–93.

¹³ Калакура О.Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті: моногр. К.: Знання України, 2007. 508 с.; Його ж. Депортації українців і поляків під виглядом «обміну населенням» (до 70-річчя Люблінської угоди) // Історичний архів. 2014. Вип. 13. С. 39–49.

¹⁴ Макарчук С.А. Переселення поляків із західних областей України в Польщу в 1944–1946 рр. // Український історичний журнал. 2003. № 3. С. 103–114.

¹⁵ Самборський Є.П. Поляки Західної України і Західної Білорусі в національній політиці СРСР (1944–1946 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Чернівці, 2014. 16 с.

¹⁶ Сорока Ю.М. Депортації польського населення з території УРСР 1944–1946 рр. // *Pomiędzy. Polonistyczno-Ukrainoznawcze Studia Naukowe*. 2015. Т. 1. С. 57–67.

¹⁷ Татарінов І.Є. До питання про переселення польського та німецького населення із західного прикордоння Української РСР у 1930-х рр. // *Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення: Міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 ч. Ч. 2: у 2 т. (Суми — Курськ, 18 квітня 2014 р.) / редкол.: В.М. Власенко [та ін.]. Суми; Курськ: СумДУ; Південно-Західний державний ун-т, 2014. — Ч. 2, т. 1. — С. 53–57.*

У центрі досліджень Р. Хаялі¹⁸, О. Бажана¹⁹, В. Адамовського²⁰ та А. Козицького²¹ опинилася депортація народів Криму. При цьому Р. Хаялі в кваліфікаційному дослідженні висвітлив політику радянської держави щодо кримськотатарського народу в умовах депортації та її наслідки, з'ясував масштаби депортаційної акції; О. Бажан, спираючись на оперативні матеріали та матеріали діловодства органів НКВС, відтворив хронологію, обставини та кількісні параметри депортацій кримських татар, німців, вірмен, греків, болгар, італійців, турків на різних етапах другої світової війни; В. Адамовський, висвітлюючи масові депортації народів Криму в другій половині 1940-х років, акцентував увагу на тому, що ця каральна акція не підкріплювалась необхідною законодавчою й нормативною базою, а здійснювалась згідно з рішеннями Політбюро ЦК ВКП(б), оперативними наказами НКВС та НКДБ СРСР.

У свою чергу А. Козицький визначив передумови, масштаби та регіони депортацій кримських татар, німців, італійців, греків, турків, вірмен та болгар у 1941–1944 рр. та відзначив, що перша депортація кримських татар відбулася в 1929 р., коли до Середньої Азії примусово виселили татарських князів.

З'ясувати перебіг та масштаби депортацій турків і греків з Чорноморського узбережжя України в 1949 р. допомагає розвідка О. Бажана та О. Лошицького²².

Певним внеском у дослідження проблеми депортації за етнічною ознакою є вихід у 2000 р. другого тому науково-документального видання «Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб» (Київ; Варшава)²³, в 2012 р. — «Закарпатські угорці і німці: інтернування

¹⁸ Хаялі Р.І. Кримськотатарський народ в умовах депортації (1944–1967 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Запоріжжя, 2000. 17 с.; Його ж. Депортація кримських татар та регулювання організації режиму їх спецпоселень (1944–1948 рр.) // *Юридична Україна*. 2013. № 3. С. 21–26.

¹⁹ Бажан О.Г. Депортації народів Криму в роки Другої світової війни через призму документів радянських спецслужб // *Історія України. Маловідомі імена, події, факти*. 2004. Вип. 26. С. 155–167.

²⁰ Адамовський В.І. Депортації народів Криму у другій половині 1940-х років та проблема їх адаптації на сучасному етапі // Там само. 2005. Вип. 30. С. 186–200.

²¹ Козицький А. Депортація кримських татар та інших народів Криму // *Українська Орієнталістика*. 2012. Вип. 6. С. 120–125.

²² Бажан О., Лошицький О. Операція «Волна»: виселення турків та греків з Чорноморського узбережжя України // *Південний Захід: Одесика*. 2010. Вип. 10. С. 103–113.

²³ *Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб / редкол.: М. Вінярчик-Коссаковська, З. Гайовничек, П. Кулаковський [та ін.]. Варшава; Київ, 2000. Т. 2: Переселення поляків та українців 1944–1946. 1035 с.*

та депортаційні процеси. 1944–1955 рр.: архівні документи і матеріали» (Ужгород)²⁴, а в 2016 р. — другого видання «Крим в умовах суспільно-політичних трансформацій (1940–2015)» (Київ)²⁵.

У контексті нашого дослідження цінність мають документи другої частини першого збірника, які дозволяють дізнатися реакцію польського підпілля на депортації їх співвітчизників у 1940–1941 рр. та про зміни у становищі поляків-спецпоселенців після підписання угоди Сікорського-Майського.

У другому науково-документальному виданні оприлюднені документи радянських урядових та керівних органів державної безпеки, внутрішніх справ, військового командування 4-го Українського фронту, на підставі яких фронтові органи НКВС і підрозділи військової контррозвідки «Смерш» (пізніше — МДБ та МВС) за участю партійних структур і органів виконавчої влади на місцях провели в 1944–1946 рр. депортації населення Закарпатської України за етнічною ознакою.

Відповідно документи і матеріали, що оприлюднені у першій частині третього збірника, допомагають побачити свавілля репресивної системи компартійно-радянського режиму.

Таким чином, вітчизняні історики з'ясували причини, правові засади, перебіг, масштаби депортацій за етнічною ознакою, а також збагатили джерельну базу. При цьому історики акцентують увагу на тому, що за допомогою цієї форми репресій відбувалася зміна національної конфігурації певних регіонів. Водночас слід додати, що існують перспективи подальшого опрацювання проблеми, зокрема, бракує узагальнюючих праць.

У межах третьої групи об'єднано праці О. Голька²⁶ та К. Бережка²⁷. При цьому О. Голько не тільки висвітлює депортацію Свідків Єгови в 1951 р., але й розповів про життя спецпоселенців й увів до наукового обігу документи органів держбезпеки, які допомагають дізнатися про способи насадження атеїстичних поглядів та переслідування представників цієї релігійної конфесії, а К. Бережко, у свою чергу, розглянув причини, підготовку, перебіг, масштаби

²⁴ Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси. 1944–1955 рр.: архівні документи і матеріали / упоряд. О.М. Корсун; редкол.: І.І. Качур (голова) [та ін.]. Ужгород: Карпати, 2012. 780 с.

²⁵ Крим в умовах суспільно-політичних трансформацій (1940–2015): Збірник документів і матеріалів / упоряд.: О.Г. Бажан, О.В. Бажан, С.М. Блащук [та ін.]. 2-ге вид. К.: Кліо, 2016. 1092 с.

²⁶ Голько О. Свідки Єгови — сибірський маршрут. Л.: ТОВ Фаворит, 2002. 204 с.

²⁷ Бережко К.О. Масові релігійні репресії в Україні: операція «Північ» // Культура народів Причорномор'я. 2009. № 162. С. 102–104.

й наслідки депортаційної операції «Північ», акцентуючи увагу на тому, що з України було депортовано найбільше представників цієї протестантської конфесії — 6 140 осіб. При цьому він вважає, що компартійно-радянський режим не ставив за мету фізичне знищення Свідків Єгови, а змушував їх зректися своїх поглядів, визнавши перевагу комуністичної ідеології.

Таким чином, цей напрямок досліджень тільки-но почав розроблятися, й існують перспективи для розвідок на регіональному рівні.

Стосовно четвертої історіографічної групи, то дослідження перебувають на преліминарному етапі розвитку. Так, О. Подкур²⁸ дослідив депортацію так званих «політично неблагонадійних» осіб з прикордоння УСРР і з'ясував, що депортація взимку-навесні 1935 р. проводилася в два етапи (1–9 лютого 1935 р.; 20 лютого — 10 березня 1935 р.), основними її критеріями стали соціальний стан, ставлення до політичних та господарських кампаній, політичне минуле та наявність родичів за кордоном, а депортація, проведена восени 1935 р., була спрямована проти політично активної частини поляків і німців прикордонних районів Поділля та Київщини.

У свою чергу Г. Єфименко²⁹ систематизував у порайонному розрізі свідчення про депортації антирадянських елементів з прикордоння УСРР в 1935–1936 рр. При цьому, як і Р. Подкур, він акцентує увагу на тому, що в лютому–березні 1935 р. основним критерієм депортації була нелояльність радянській владі, а в 1936 р. — національна ознака. Дослідникам проблеми варто зосередитися на аналізі демографічних та етнічних наслідків «чисток» прикордоння.

Щодо праць п'ятої історіографічної групи, то серед загальної кількості виявлених досліджень, в яких висвітлена проблема, вони становлять переважну більшість. Проаналізувати їх усі немає можливості, тому відзначимо, що В. Адамовський³⁰, І. Лучаківська³¹, В. Баран та В. Токарський³² розглянули особливості

²⁸ Подкур Р. Переселення «політично неблагонадійних» громадян України на початку 1935 р. в контексті репресивної політики партійно-державного керівництва СРСР // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. 2001. Вип. 13. С. 127–149.

²⁹ Єфименко Г.Г. Переселення та депортації в постголодоморні роки (1933–1936): порайонний зріз // Проблеми історії України: факти, судження пошуки. 2013. № 22. С. 136–165.

³⁰ Адамовський В.І. Політичні репресії та депортації населення України в кінці 30-х — на початку 40-х рр. // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. 2005. Вип. 32. С. 320–331.

³¹ Лучаківська І.Л. Радянські депортаційно-переселенські акції 1939–1941 рр. // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. 2011. Вип. 2. С. 62–65.

³² Баран В.К., Токарський В.В. Україна: західні землі: 1939–1941 рр. Луцьк: Ін-т українознавства

депортацій на Західній Україні на початковому етапі Другої світової війни, К. Кондратюк³³, М. Сивирин³⁴, І. Патер³⁵ — у повоєнний час, М. Сеньків³⁶, І. Лучаківська³⁷ — примусове виселення поляків згідно з Люблінською угодою, Т. Вронська³⁸ та О. Бажан³⁹ — депортації родин вояків ОУН-УПА, М. Кучерепа та В. Вісин⁴⁰, О. Суцук⁴¹, Р. Попп⁴², Н. Мизак⁴³, І. Мусієнко⁴⁴,

ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2009. 448 с.; Токарський В.В. Політичні репресії в західних областях України у 1939–1941 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Луцьк, 2011. 20 с.; Баран В.К., Токарський В.В. «Зачистка»: політичні репресії в західних областях України у 1939–1941 рр. Луцьк: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2014. 456 с.

³³ Кондратюк К. Депортаційно-переселенські акції із Західної України (40-х — початку 50-х рр. ХХ ст.) // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету ім. І. Франка. 2004. Вип. 5–6. С. 343–349.

³⁴ Сивирин М.А. Депортації та переміщення населення західних земель України 40-х — початку 50-х рр. ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Л., 2005. 18 с.

³⁵ Патер І.Г. Репресії та депортації населення Західної України у 1940-х роках // Вісник Львівської комерційної академії. Серія: Гуманітарні науки. 2013. Вип. 11. С. 279–290.

³⁶ Сеньків М.В. Депортаційна політика радянського та польського тоталітарних режимів щодо українського й польського населення (1944–1947 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Історичні науки. 2013. Т. 23. С. 445–453.

³⁷ Лучаківська І.Л. «Евакуація» українців і поляків у 1944–1946 рр. // Гілея. 2013. Вип. 79. С. 50–52.

³⁸ Вронська Т.В. Позасудові репресії членів сімей учасників національно-визвольного руху в західних областях України (1944–1952). Х.: Право, 2008. 264 с.

³⁹ Бажан О. Операція «Захід» — апогей депортаційних акцій радянських спецслужб на західноукраїнських землях (1940–1950-ті роки) // Реабілітовані історією. Львівська область / упоряд.: Савчак В.М. (керівник) [та ін.]. — Л.: Астролябія, 2014. Кн. 2. С. 127–141.

⁴⁰ Кучерепа М.М. Вісин В.В. Волинь: 1939–1941 рр.: навч. посіб. Луцьк: Волинська обл. друкарня, 2005. 486 с.

⁴¹ Суцук О.П. Радянська карально-репресивна система: 1944–1953 рр. (за матеріалами Волинської області): дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Луцьк, 2009. 222 с.

⁴² Попп Р.П. Депортаційно-переселенські процеси в Дрогобицькій області (1944–1953 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2014. Вип. 38. С. 203–206.

⁴³ Мизак Н. Велика депортація західних українців 21 жовтня 1947 р.: на матеріалах південних районів Тернопільської області // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. 2005. Вип. 1. С. 304–310.

⁴⁴ Мусієнко І.В. Депортації населення з території Північної Буковини та Хотинщини в 1941–1951 рр. // Український альманах. Warszawa: Об'єднання українців в Польщі, 2010. С. 187–201.

С. Гордійчук⁴⁵ — реалізацію депортаційних операцій в окремих областях Західної України.

Вагомим внеском у розширення джерельної бази досліджень цього напрямку стало видання третього тому збірника «Депортації. Західні землі України кінця 30-х — початку 50-х рр.» (Львів, 2002)⁴⁶, де містяться спогади жертв депортацій. Не зважаючи на певний суб'єктивізм цього виду історичних джерел, цінністю є те, що вони деталізують механізм функціонування репресивної машини та показують, як нищилися долі конкретних людей.

Окремо слід виділити праці Й. Надольського⁴⁷ та Ю. Сороки⁴⁸, в яких здійснено комплексний аналіз депортаційної політики сталінського режиму стосовно населення Західної України в 1939–1953 рр. При цьому Й. Надольський виокремив два етапи (кінець 1939 — червень 1941 рр.; лютий 1944 — початок 1953 рр.) й відзначив, що особливістю першого стало комплексне проведення в регіоні чотирьох широкомасштабних депортаційних акцій (лютий, квітень, червень 1940 р., травень–червень 1941 р.), контингент яких формувався владними інституціями за критеріями соціальної приналежності та політичної активності. Депортації ж другого етапу, на думку історика, мали виключно антиукраїнське спрямування, тільки операція «Захід» (21 жовтня 1947 р.) була проведена за подібними схемами першого періоду, а усі інші відбувалися у міру накопичення необхідної кількості осіб у спеціально створюваних для цього збірних пунктах. Ю. Сорока акцентує увагу на тому, що депортації були чітко спланованою акцією, стали засобом покарання широких верств населення Західної України й разом з іншими формами репресій слугували інструментом докорінної зміни політичної системи, перебудови всього суспільного життя, подолання спротиву населення регіону й встановлення тотального контролю над західноукраїнським суспільством.

Таким чином, цей напрямок дослідження є найбільш розробленим в історіографії окресленої проблеми. Водночас існують перспективи

⁴⁵ Гордійчук С.О. Трудові депортації як важливий засіб радянської Закарпатської України (1944–1946) // Русин. 2015. № 1. С. 203–213.

⁴⁶ Депортації. Західні землі України кінця 30-х — початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади: у 3 т. / упоряд. Ю. Сливка [та ін.]. Л.: Місіонер, 2002. Т. 3: Спогади. 418 с.

⁴⁷ Надольський Й.Е. Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в західних областях України (1939–1953 рр.). Луцьк: Вежа, 2008. 258 [1] с.

⁴⁸ Сорока Ю.М. Населення західноукраїнських земель: депортації, переселення, мобілізації, міграції (1939–1950-ті рр.). К.: Київський університет, 2007. 275 с; Його ж. Населення західноукраїнських земель: етнополітичний та демографічний вимір, 1939 — 1950-ті роки. К.: Київський університет, 2013. 415 с.

подальших розробок. Зокрема, задля розуміння справжніх масштабів цієї форми репресій на Західній Україні необхідно залучити документи з фондів ГДА МВС України.

Стосовно шостої групи праць, то О. Бажан⁴⁹, висвітлюючи статистичний аспект депортацій населення України в другій половині 1940-х — на початку 1950-х рр., акцентував увагу на тому, що масові депортації на території України завершуються у 1952 р., а реабілітація депортованих осіб відбувається в 1957–1958 рр. У свою чергу В. Адамовський⁵⁰, на тлі масових депортацій

⁴⁹ Бажан О. Депортації населення України в другій половині 1940-х — на початку 1950-х років: статистичний аспект // Полтавські історичні студії: ювілейний збірник на пошану В. Ревегука. Полтава: ПНПУ ім. В.Г. Короленка, 2013. С. 194–207.

⁵⁰ Адамовський В.І. Депортації населення України в першій половині ХХ століття: причини, наслідки, шляхи повернення на Батьківщину: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. К., 2004. 200 с.; Його ж. Ешелони у вічність: депортації населення в першій половині ХХ ст. Кам'янець-Подільський: Вид-во Зволейко Д.Г., 2007. 184 с.

населення України в першій половині ХХ ст., з'ясував основні тенденції й характерні особливості їх проведення в 1920–1930-ті рр. та в другій половині 1940-х — першій половині 1950-х рр. Як бачимо, цей напрямок досліджень також перебуває на прелімінальному етапі розвитку.

Отже, спираючись на науковий доробок вітчизняних істориків, присвячений проблемі, можна зробити **висновок**, що зазначена форма репресій була інспірована вищим керівництвом країни, мала на меті придушення будь-яких форм опору, моделювання соціальних процесів та зміну національної конфігурації певних регіонів України. Щодо історіографічного аналізу стану розробки проблеми, то вітчизняні дослідники розглянули її етапи, причини, масштаби та наслідки. Стосовно перспектив подальшого опрацювання проблеми, то бракує комплексних досліджень етнонаціональних та демографічних аспектів депортацій населення України в 1930–1950-ті рр. Окрім цього, задля розуміння справжніх масштабів цієї форми репресій необхідно залучити документи з фондів ГДА МВС України.

ДЖЕРЕЛА

1. Адамовський В.І. Депортації народів Криму у другій половині 1940-х років та проблема їх адаптації на сучасному етапі / В.І. Адамовський // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. — 2005. — Вип. 30. — С. 186–200.
2. Адамовський В.І. Депортації населення України в першій половині ХХ століття: причини, наслідки, шляхи повернення на Батьківщину: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / В.І. Адамовський. — К., 2004. — 200 с.
3. Адамовський В.І. Ешелони у вічність: депортації населення в першій половині ХХ ст. / В.І. Адамовський. — Кам'янець-Подільський : Вид-во Зволейко Д.Г., 2007. — 184 с.
4. Адамовський В.І. Історико-правовий аспект депортацій в Україні (перша половина ХХ століття): історіографія проблеми / В.І. Адамовський // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка: Історичні науки. — 2012. — Вип. 5. — С. 19–26.
5. Адамський В.Р. Українська наукова еліта як об'єкт політичних репресій на початку 1920-х років / В.І. Адамовський // Педагогічний дискурс. — 2007. — Вип. 2. — С. 10–20.
6. Бажан О. Депортації населення України в другій половині 1940-х — на початку 1950-х років: статистичний аспект / О. Бажан // Полтавські історичні студії: ювілейний збірник на пошану В. Ревегука. — Полтава: ПНПУ ім. В.Г. Короленка, 2013. — С. 194–207.
7. Бажан О. Операція «Волна»: виселення турків та греків з Чорноморського узбережжя України / О. Бажан, О. Лошицький // Південний Захід: Одесика. — 2010. — Вип. 10. — С. 103–113.
8. Бажан О. Операція «Захід» — апогей депортаційних акцій радянських спецслужб на західно-українських землях (1940–1950-ті роки) / О. Бажан // Реабілітовані історією. Львівська область / упоряд.: Савчак В.М. (керівник) [та ін.]. — Л. : Астролябія, 2014. — Кн. 2. — С. 127–141.
9. Бажан О.Г. Депортації народів Криму в роки Другої світової війни через призму документів радянських спецслужб / О. Бажан // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. — 2004. — Вип. 26. — С. 155–167.
10. Баран В.К. «Зачистка»: політичні репресії в західних областях України у 1939–1941 рр. / В.К. Баран, В.В. Токарський. — Луцьк: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2014. — 456 с.
11. Баран В.К. Україна: західні землі: 1939–1941 рр. / В.К. Баран, В.В. Токарський. — Луцьк: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2009. — 448 с.

12. Бережко К.О. Масові релігійні репресії в Україні: операція «Північ» / К.О. Бережко // *Культура народів Причорномор'я*. — 2009. — № 162. — С. 102–104.
13. Вронська Т.В. Позасудові репресії членів сімей учасників національно-визвольного руху в західних областях України (1944–1952) / Т.В. Вронська. — Х. : Право, 2008. — 264 с.
14. Галенко О. Проблеми дослідження депортацій народів Криму у роки Другої світової війни / О. Галенко // *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАНУ*. — 2003. — Вип. 23. — С. 97–110.
15. Голько О. Свідки Єгови — сибірський маршрут / О. Голько. — Л. : ТОВ Фаворит, 2002. — 204 с.
16. Гордійчук С.О. Трудові депортації як важливий засіб радянської Закарпатської України (1944–1946) / С.О. Гордійчук // *Русин*. — 2015. — № 1. — С. 203–213.
17. Гусев В. Депортація групи української інтелігенції за кордон у 1922 р. / В. Гусев // *Історія України*. — 2003. — № 46. — С. 1–6.
18. Депортації. Західні землі України кінця 30-х — початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади: у 3 т. / упоряд. Ю. Сливка. — Л. : Місіонер, 2002. — Т. 3: Спогади. — 418 с.
19. Єфіменко Г.Г. Переселення та депортації в постголодоморні роки (1933–1936): порайонний зріз / Г.Г. Єфіменко // *Проблеми історії України: факти, судження пошуки*. — 2013. — № 22. — С. 136–165.
20. Жупник В. Депортаційні процеси 1944–1953 рр. на території західних областей УРСР як засіб тоталітарного «упокорення»: історіографічний аспект / В. Жупник // *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. — 2013. — Вип. 23–24. — С. 303–311.
21. Калакура О.Я. Депортації українців і поляків під виглядом «обміну населенням» (до 70-річчя Люблінської угоди) / О.Я. Калакура // *Історичний архів. Наукові студії*. — 2014. — Вип. 13. — С. 39–49.
22. Калакура О.Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті : моногр. / О.Я. Калакура. — К. : Знання України, 2007. — 508 с.
23. Козицький А. Депортація кримських татар та інших народів Криму / А. Козицький // *Українська Орієнталістика*. — 2012. — Вип. 6. — С. 120–125.
24. Кокін С. Виселення німців з території України у 1934–1936 роках як складова репресивної діяльності НКВС УСРР (За документами ГДА СБУ) / С. Кокін // *Історія німців України : матеріали Всеукр. наук. конф.* — К. : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2017. — С. 111–122.
25. Кондратюк К. Депортаційно-переселенські акції із Західної України (40-х — початку 50-х рр. ХХ ст.) / К. Кондратюк // *Наукові зошити історичного факультету Львівського нац. університету ім. І. Франка*. — 2004. — Вип. 5–6. — С. 343–349.
26. Крим в умовах суспільно-політичних трансформацій (1940–2015): Збірник документів і матеріалів / упоряд.: О.Г. Бажан, О.В. Бажан, С.М. Блащук [та ін.]. — 2-ге вид. — К. : Кліо, 2016. — С. 7–79.
27. Кучерепа М.М. Волинь: 1939–1941 рр. : навч. посіб. / М.М. Кучерепа, В.В. Вісин. — Луцьк : Волинська обл. друкарня, 2005. — 486 с.
28. Левченко В. «Активний противник совласти...»: до історії висилки одеських учених із УСРР у 1922 р. / В. Левченко // *З архівів ВУЧК — ГПУ — НКВД — КГБ*. — 2012. — № 1 (38). — С. 7–24.
29. Левченко В.В. Одесские ученые — пассажиры «философского парохода» / В. Левченко // *Былые годы. Российский исторический журнал*. — 2013. — № 1 (27). — С. 111–119.
30. Литвин Н. Вислання професури 1922 р. як ідеологічний чинник боротьби з українською інтелігенцією / Н. Литвин // *Вісник КНТЕУ*. — 2010. — № 3. — С. 119–126.
31. Лучаківська І.Л. «Евакуація» українців і поляків у 1944–1946 рр. / І.Л. Лучаківська // *Гілея*. — 2013. — Вип. 79. — С. 50–52.
32. Лучаківська І.Л. Радянські депортаційно-переселенські акції 1939–1941 рр. / І.Л. Лучаківська // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія*. — 2011. — Вип. 2. — С. 62–65.
33. Макарчук С.А. Переселення поляків із західних областей України в Польщу в 1944–1946 рр. / С.А. Макарчук // *Український історичний журнал*. — 2003. — № 3. — С. 103–114.
34. Марочко В. Виселення «антирадянської інтелігенції» / В. Марочко // *Суспільство і влада в радянській Україні років непу (1921–1928) / відп. ред. С. Кульчицький*. — К. : Ін-т історії України НАНУ, 2015. — Т. 2. — С. 321–330.
35. Мизак Н. Велика депортація західних українців 21 жовтня 1947 р: на матеріалах південних районів Тернопільської області / Н. Мизак // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія*. — 2005. — Вип. 1. — С. 304–310.
36. Мусієнко І.В. Депортації населення з території Північної Буковини та Хотинщини в 1941–1951 рр. // *Український альманах*. — 2010. — С. 187–201.
37. Надольський Й.Е. Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в західних областях України (1939–1953 рр.) / Й.Е. Надольський. — Луцьк : Вежа, 2008. — 258 с.

38. Патер І.Г. Репресії та депортації населення Західної України у 1940-х роках / І.Г. Патер // Вісник Львівської комерційної академії. Серія: Гуманітарні науки. — 2013. — Вип. 11. — С. 279–290.
39. Подкур Р. Переселення «політично неблагонадійних» громадян України на початку 1935 р. в контексті репресивної політики партійно-державного керівництва СРСР / Р. Подкур // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. — 2001. — Вип. 13. — С. 127–149.
40. Польша та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб / редкол.: М. Вінярчик-Коссаковська, З. Гайовнічек, П. Кулаковський [та ін.]. — Варшава; Київ, 2000. — Т. 2: Переселення поляків та українців 1944–1946. — 1035 с.
41. Попп Р.П. Депортаційно-переселенські процеси в Дрогобицькій області (1944–1953 рр.) / Р.П. Попп // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. — 2014. — Вип. 38. — С. 203–206.
42. Рибак І.В. «Куркульське заслання» депортованих селян України у 1929–1936 рр.: масштаби та регіони спецпоселення / І.В. Рибак // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Історичні науки. — 2013. — Вип. 6. — С. 398–406.
43. Самборський Є.П. Поляки Західної України і Західної Білорусі в національній політиці СРСР (1944–1946 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 «Всесвітня історія» / Є.П. Самборський. — Чернівці, 2014. — 16 с.
44. Сеньків М.В. Депортаційна політика радянського та польського тоталітарних режимів щодо українського й польського населення (1944–1947 рр.) / М.В. Сеньків // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Історичні науки. — 2013. — Т. 23. — С. 445–453.
45. Сивирин М.А. Депортації та переміщення населення західних земель України 40-х — початку 50-х рр. ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». — Л., 2005. — 18 с.
46. Сорока Ю.М. Депортації польського населення з території УРСР 1944–1946 рр. / Ю.М. Сорока // *Pomiedzy. Polonistyczno-Ukrainoznawcze Studia Naukowe*. — 2015. — Т. 1. — С. 57–67.
47. Сорока Ю.М. Населення західноукраїнських земель: депортації, переселення, мобілізації, міграції (1939–1950-ті рр.) / Ю.М. Сорока. — К. : Київ. ун-т, 2007. — 275 с.
48. Сорока Ю.М. Населення західноукраїнських земель: етнополітичний та демографічний вимір, 1939–1950-ті роки / Ю.М. Сорока. — К. : Київ. ун-т, 2013. — 415 с.
49. Суцук О.П. Радянська карально-репресивна система: 1944–1953 рр. (за матеріалами Волинської області) : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О.П. Суцук. — Луцьк, 2009. — 222 с.
50. Татарінов І.Є. До питання про переселення польського та німецького населення із західного прикордоння Української РСР у 1930-х рр. / І.Є. Татарінов // Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 ч. Ч. 2: у 2 т. (Суми — Курськ, 18 квітня 2014 р.) / редкол.: В.М. Власенко [та ін.]. — Суми; Курськ : СумДУ; ПЗДУ, 2014. — Ч. 2, т. 1. — С. 53–57.
51. Токарський В.В. Політичні репресії в західних областях України у 1939–1941 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / В.В. Токарський. — Луцьк, 2011. — 20 с.
52. Хаялі Р. Депортація кримських татар та регулювання організації режиму їх спецпоселень (1944–1948 рр.) / Р. Хаялі // *Юридична Україна*. — 2013. — № 3. — С. 21–26.
53. Хаялі Р.І. Кримськотатарський народ в умовах депортації (1944–1967 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Р.І. Хаялі. — Запоріжжя, 2000. — 17 с.
54. Чирко Б. Етнічні німці України і «фольксдойче» в контексті політики двох диктатур: репресії, депортації, репатріації (1930–1950-ті роки) / Б. Чирко // *Історія німців України : матеріали Всеукр. наук. конф.* — К. : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2017. — С. 74–93.

REFERENCES

1. Adamovskyi, V. I. (2005). *Deportatsii narodiv Krymu u druhii polovyni 1940-kh rokiv ta problema yikh adaptatsii na suchasnomu etapi. Istoriia Ukrainy. Malovidomi imena, podii, fakty [History of Ukraine. Little-known Names, Events, Facts]*, 30, 186–200 [in Ukrainian].
2. Adamovskyi, V. I. (2004). *Deportatsii naseleння Ukrainy v pershii polovyni XX stolittia: prychyny, naslidky, shliakhy povnennia na Batkivshchynu [Deportations of Ukraine's People in the First Half of the 20th Century: reasons, results, ways of return to Motherland]*. *Candidate's thesis*, Kyiv, 200 p. [in Ukrainian].
3. Adamovskyi, V. I. (2007). *Eshelony u vichnist: deportatsii naseleння v pershii polovyni XX st. Kamianets-Podilskiy: Zvoleiko D. Publ.*, 184 p. [in Ukrainian].

4. Adamovskyi, V. I. (2012). Istoryko-pravovyi aspekt deportatsii v Ukraini (persha polovyna XX stolittia): istoriohrafia problemy. *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu im. I. Ohiiienka: Istorychni nauky [Historical Sciences]*, 5, 19–26 [in Ukrainian].
5. Adamskyi, V. R. (2007). Ukrainska naukova elita yak ob'iekt politychnykh represii na pochatku 1920-kh rokiv. *Pedahohichniy dyskurs [Pedagogical Discourse]*, 2, 10–20 [in Ukrainian].
6. Bazhan, O. (2013). Deportatsii naseleння Ukrainy v druhii polovyni 1940-kh — na pochatku 1950-kh rokiv: statystychnyi aspekt. *Poltavski istorychni studii: yuvileinyi zbirnyk na poshanu V. Revehuka [Poltava Historical Studies: jubilee collection in honour of Viktor Revehuk]*, 194–207 [in Ukrainian].
7. Bazhan, O., & Loshytskyi, O. (2010). Operatsiia «Volna»: vyseleńnia turkiv ta hrekiv z Chornomorskoho uzberezhzhia Ukrainy. *Pivdennyi Zakhid: Odesyka [Southwest: Odesyka]*, 10, 103–113 [in Ukrainian].
8. Bazhan, O. (2014). Operatsiia «Zakhid» — apohei deportatsiinykh aktsii radianskykh spetssluzhb na zakhidnoukrainskykh zemliakh (1940–1950-i roky). In V. M. Savchak (Ed.), *Reabilitovani istoriieiu. Lvivska oblast*, Vol. 2, 127–141, Astroliabiia [in Ukrainian].
9. Bazhan, O. H. (2004). Deportatsii narodiv Krymu v roky Druhoi svitovoi viiny cherez pryzmu dokumentiv radianskykh spetssluzhb. *Istoriia Ukrainy. Malovidomi imena, podii, fakty [History of Ukraine. Little-known names, events, facts]*, 6, 155–167 [in Ukrainian].
10. Baran, V. K., & Tokarskyi, V. V. (2014). «Zachystka»: politychni represii v zakhidnykh oblastiakh Ukrainy u 1939–1941 rr. Lutsk: In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakovycha NANU, 456 p. [in Ukrainian].
11. Baran, V. K., & Tokarskyi, V. V. (2009). Ukraina: zakhidni zemli: 1939–1941 rr. Lutsk: In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakovycha NANU, 448 p. [in Ukrainian].
12. Berezhko, K. O. (2009). Masovi relihiini represii v Ukraini: operatsiia «Pivnich». *Kultura narodov Prychernomoria*, 162, 102–104 [in Ukrainian].
13. Vronska, T. V. (2008). *Pozasadovi represii chleniv simej uchasnykiv natsionalno-vyzvolnoho rukhu v zakhidnykh oblastiakh Ukrainy (1944–1952) [Extrajudicial Repression of Family Members of the National Liberation Movement in Western Ukraine (1944–1952)]*. Kharkiv: Pravo, 264 p. [in Ukrainian].
14. Halenko, O. (2003). Problemy doslidzhennia deportatsii narodiv Krymu u roky Druhoi svitovoi viiny. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen NANU [Scientific Notes of the Institute of Political and Ethnic Studies of NAS of Ukraine]*, 23, 97–110 [in Ukrainian].
15. Holko, O. (2002). Svidky Yehovy — sybirskiy marshrut. Lviv: TOV Favoryt, 204 p. [in Ukrainian].
16. Hordiychuk, S. O. (2015). Trudovi deportatsii yak vazhlyvyi zasib radianizatsii Zakarpatskoi Ukrainy (1944–1946) [Labor Expulsion an Important Means of Sovietization Transcarpathian Ukraine (1944–1946)]. *Rusyn*, 1, 203–213 [in Ukrainian].
17. Husiev, V. (2003). Deportatsiia hrupy ukrainskoi intelihentsii za kordon u 1922 r. *Istoriia Ukrainy [History of Ukraine]*, 46, 1–6 [in Ukrainian].
18. Slyvka, Yu. (Comps.). (2002). Deportatsii. Zakhidni zemli Ukrainy kintsia 30-kh — pochatku 50-kh rr. *Dokumenty, materialy, spohady: u 3-kh t. (Vol. 3: Spohady)*. Lviv: Misioner, 418 p. [in Ukrainian].
19. Yefimenko, H. H. (2013). Pereselennia ta deportatsii v postholodomorni roky (1933–1936): poraionnyi zriz [Resettlement and Deportation in post-Holodomor Period (1933–1936): region profiles]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia poshuky [Problems of history of Ukraine: facts, opinions, searches]*, 22, 136–165 [in Ukrainian].
20. Zhupnyk, V. (2013). Deportatsiini protsesy 1944–1953 rr. na terytorii zakhidnykh oblasteri URSR yak zasib totalitarnoho «upokoreńnia»: istoriohrafichniy aspekt. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istoriia [Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. History]*, 23–24, 303–311 [in Ukrainian].
21. Kalakura, O. Ya. (2014). Deportatsii ukraintsv i poliakiv pid vyhliadom «obminu naseleńniam» (do 70-richchia Liublińskoi uhody) [Deportation of Ukrainians and Poles under the Guise of a “population exchange” (the 70th anniversary of Lublin agreement)]. *Istorychnyi arkhiv. Naukovi studii [Historical Archives: Science studio]*, 13, 39–49 [in Ukrainian].
22. Kalakura, O. Ya. (2007). Poliaky v etnopolitychnykh protsesakh na zemliakh Ukrainy u XX stolitti: monohrafiia. Kyiv: Znannia Ukrainy, 508 p. [in Ukrainian].
23. Kozytskyi, A. (2012). Deportatsiia krymskykh tatar ta inshykh narodiv Krymu. *Ukrainska Orientalistyka [Ukrainian Oriental Studies]*, 6, 120–125 [in Ukrainian].
24. Kokin, S. (2017). Vyseleńnia nimtsiv z terytorii Ukrainy u 1934–1936 rokakh yak skladova represyvnoi diialnosti NKVS USRR (Za dokumentamy HDA SBU). Abstracts of Papers: *Istoriia nimtsiv Ukrainy*, pp. 111–122 [in Ukrainian].
25. Kondratiuk, K. (2004). Deportatsiino-pereselenski aktsii iz Zakhidnoi Ukrainy (40-kh pochatku 50-kh rr. XX st.). *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho natsionalnoho universytetu im. I. Franka [Proceedings of History Faculty of Lviv University]*, 5–6, 343–349 [in Ukrainian].
26. Bazhan, O. H., Bazhan, O. V. & Blashchuk, S. M. (Comps.). (2016). Krym v umovakh suspilno-politychnykh transformatsii (1940–2015): zbirnyk dokumentiv i materialiv. 2-he vyd. [Crimea in Terms

- of Socio-Political Transformation (1940–2015). Collection of documents and materials]. Kyiv: Klio, pp. 7–79 [in Ukrainian].
27. Kucherepa, M. M. & Visyn, V. V. (2005). Volyn: 1939–1941 rr. Lutsk: Volhyn region publ., 486 p. [in Ukrainian].
28. Levchenko, V. (2012). «Aktivnyi protivnik sovvlasti ...»: do istorii vysylky odeskykh uchenykh iz USRR u 1922 r. [“Active opponent of Soviet power ...”: to the history of the expulsion of the Odesa scientists in 1922]. *Z arkhiviv VUChK — HPU — NKVD — KHB*, 1 (38), 7–24 [in Ukrainian].
29. Levchenko, V. V. (2013). Odesskie uchenye-passazhiry «filosofskogo parohoda». [Odessa Scientists as the Passengers of “The Philosophy Steamer”]. *Bylyie gody. Rossiiskij istoricheskii zhurnal [Bylyie gody. Russian Historical Journal]*, 1 (27), 111–119 [in Ukrainian].
30. Lytvyn, N. (2010). Vyslannia profesury 1922 r. yak ideolohichni chynnyk borotby z ukrainskoiu intelihentsiieu. *Visnyk KNTEU*, 3, 119–126 [in Ukrainian].
31. Luchakivska, I. L. (2013). «Evakuatsiia» ukraintsiv i poliakiu u 1944–1946 rr. [“Evacuation” of Ukrainians and Poles in 1944–1946]. *Hileya*, 79, 50–52 [in Ukrainian].
32. Luchakivska, I. L. (2011). Radianski deportatsiino-pereselenski aktsii 1939–1941 rr. [The Soviet Deportation and Transmigration Actions (1939–1941)]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. V. Hnatiuka. Serii: Istoriiia [The Scientific Issues of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series: History]*, 2, 62–65 [in Ukrainian].
33. Makarchuk, S. A. (2003). Pereseleattia poliakiu iz zakhidnykh oblastei Ukrainy v Polshchu v 1944–1946 rr. [Resettlement of Poles from Western Ukraine to Poland in 1944–1946]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 3, 103–114 [in Ukrainian].
34. Marochko, V. (2015). Vyseleattia «antyradianskoi intelihentsii». In S. Kulchytskyi (Ed.), *Suspilstvo i vlada v radianskii Ukraini rokiv nepu (1921–1928)*, Vol. 2, pp. 321–330, Kyiv: In-t istorii Ukrainy NANU [in Ukrainian].
35. Myzak, N. (2005). Velyka deportatsiia zakhidnykh ukraintsiv 21 zhovtnia 1947 r: na materialakh pivdennykh raioniv Ternopilskoi oblasti [Great Deportation of Ukrainians on the 21 of October 1947 (on the materials of Southern districts of Ternopil region)]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. V. Hnatiuka. Serii: Istoriiia [The Scientific Issues of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series: History]*, 1, 304–310 [in Ukrainian].
36. Musiienko, I. V. (2010). Deportatsii naseleattia z terytorii Pivnichnoi Bukovyny ta Khotynshchyny v 1941–1951 rr. [Deportations of the Population of Northern Bukovyna and Khotynskyy District, 1941–1951]. *Ukrainskyi almanakh*, 187–201 [in Ukrainian].
37. Nadolskyi, Y. E. (2008). Deportatsiina polityka stalinskoho totalitarnoho rezhymu v zakhidnykh oblastiakh Ukrainy (1939–1953 rr.) [Deportation policy of Stalin totalitarian regime in the Western regions of Ukraine (1939–1953)]. Lutsk: Vezha, 258 p. [in Ukrainian].
38. Pater, I. H. (2013). Represii ta deportatsii naseleattia Zakhidnoi Ukrainy u 1940-kh rokakh [Repression and Deportation of the Population of Western Ukraine in the 1940's]. *Visnyk Lvivskoi komertsiiinoi akademii. Serii: Humanitarni nauky*, 11, 279–290 [in Ukrainian].
39. Podkur, R. (2001). Pereseleattia «politychno neblahonadiinykh» hromadian Ukrainy na pochatku 1935 r. v konteksti represyvnoi polityky partiino-derzhavnogo kerivnytstva SRSR. *Istoriiia Ukrainy: Malovidomi imena, podii, fakty [History of Ukraine. Little-known names, events, facts]*, 13, 127–149 [in Ukrainian].
40. Viniarchyk-Kossakovskaia M., Haiovnichesk Z., Kulakovska P., Pyrih R., Prystaiko V., Pshennikova O., Tukhliia E., Shapoval Yu. & Yakubovskiy H. (Eds.). (2000). *Polshcha ta Ukraina u trydtsiatykh-sorokovykh rokakh XX stolittia. Nevidomi dokumenty z arkhiviv spetsialnykh sluzhb [Poland and Ukraine in the thirties-forties of the XX century: Unknown documents from the archives of special services]*. (Vol. 2: *Relocation of Polish and Ukrainian 1944–1946*). Varshava–Kyiv, 1035 p. [in Ukrainian].
41. Popp, R. P. (2014). Deportatsiino-pereselenski protsesy v Drohobyskii oblasti (1944–1953 rr.) [Deportation and Resettlement Processes in Drohobych Region (1944–1953)]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 38, 203–206 [in Ukrainian].
42. Rybak, I. V. (2013). «Kurkulske zaslannia» deportovanykh selian Ukrainy u 1929–1936 rr.: masshtaby ta rehiony spetsposeleattia. *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu im. I. Ohiiienka. Istorychni nauky*, 6, 398–406 [in Ukrainian].
43. Samborskyi, Ye. P. (2014). *Poliaky Zakhidnoi Ukrainy i Zakhidnoi Biorusi v natsionalnii politytsi SRSR (1944–1946 rr.) [Polish Western Ukraine and Western Belarus National Policy of the USSR (1944–1946)]*. *Extended abstract of Candidate's thesis*, Chernivtsi, 16 p. [in Ukrainian].
44. Senkiv, M. V. (2013). Deportatsiina polityka radianskoho ta polskoho totalitarnykh rezhymiv shchodo ukrainskoho y polskoho naseleattia (1944–1947 rr.) [Deportation Policy of the Soviet and Polish Totalitarian Regimes against the Ukrainians and Poles (1944–1947)]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu im. I. Ohiiienka. Istorychni nauky*, 23, 445–453 [in Ukrainian].

45. Syvyryn, M. A. (2005). Deportatsii ta peremishchennia naselennia zakhidnykh zemel Ukrainy 40-kh — pochatku 50-kh rr. XX st. [Deportations and Migrations of the Population in Western Ukraine (40's — beginning of 50's, 20th century)]. *Extended abstract of Candidate's thesis*, Lviv, 18 p. [in Ukrainian].
46. Soroka, Yu. M. (2015). Deportatsii polskoho naselennia z terytorii URSR 1944–1946 rr. [Deportation of the Polish Population from the Territory of USSR 1944–1946]. *Pomiędzy. Polonistyczno-Ukrainoznawcze Studia Naukowe*, 1, 57–67 [in Ukrainian].
47. Soroka, Yu. M. (2007). Naselennia zakhidnoukrainskykh zemel: deportatsii, pereselennia, mobilizatsii, mihratsii (1939–1950-ti rr.) [Population of West Ukrainian Lands: deportation, resettlement, mobilization, migration (1939–1950s)]. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet», 275 p. [in Ukrainian].
48. Soroka, Yu. M. (2013). Naselennia zakhidnoukrainskykh zemel: etnopolitychnyi ta demohrafichnyi vymir, 1939–1950-ti roky [Population of West-Ukrainian Lands: Ethnopolitical and Demographic Dimension, 1939–1950s]. Kyiv: Kyivskiy un-t, 415 p. [in Ukrainian].
49. Sushchuk, O. P. (2009). Radianska karalno-represyivna systema: 1944–1953 rr. (za materialamy Volynskoi oblasti) [Soviet Punitive Repressive System: 1944–1953 (based on Volhyn region materials)]. *Candidate's thesis*, Lutsk, 222 p. [in Ukrainian].
50. Tatarinov, I. Ye. (2014). Do pytannia pro pereselennia polskoho ta nimetskoho naselennia iz zakhidnoho prykordonnia Ukrainiskoi RSR u 1930-kh rr. Abstracts of Papers: *Osobystist, suspilstvo, derzhava: problemy mynuloho i sohodennia*, Vol. 1, 53–57, Sumy; Kursk [in Ukrainian].
51. Tokarskyi, V. V. (2011). Politychni represii v zakhidnykh oblastiakh Ukrainy u 1939–1941 rr. [Political Repressions in the Western Regions of Ukraine in 1939–1941]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Lutsk, 20 p. [in Ukrainian].
52. Haiali, R. (2013). Deportatsiia krymskykh tatar ta rehuliuвання orhanizatsii rezhymu yikh spetsposelen (1944–1948 rr.) [Deportation of Crimean Tatars and Regulation Regime of Their Special Settlements (1944–1948s)]. *Yurydychna Ukraina*, 3, 21–26 [in Ukrainian].
53. Haiali, R. I. (2000). Krymskotatarskyi narod v umovakh deportatsii (1944–1967 rr.) [The Crimean Tartar People in the Conditions of Deportation (1944–1967)]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Zaporizhzhia, 17 p. [in Ukrainian].
54. Chyrko, B. (2017). Etnichni nimtsi Ukrainy i «folksdoiche» v konteksti polityky dvokh dyktatur: represii, deportatsii, repatriatsii (1930-ti — 1950-ti roky). Abstracts of Papers: *Istoriia nimtsiv Ukrainy* pp. 74–93, Kyiv [in Ukrainian].

Olha Dovbnia

DEPORTATIONS OF THE POPULATION OF THE UKRAINIAN SSR IN THE 1920s — IN THE EARLY 1950s: HISTORIOGRAPHICAL ASPECT

The main achievements of the modern domestic historiography to the study of the deportation policy of the Communist-Soviet regime concerning different categories of the population of Ukraine during the period are analysed. The proposed article is based on such fundamental principles of historical research as scientific objectivity and historicism. Source base: monographs, dissertations, investigation published during 2000–2017 in specialized scientific publications, proceedings of the conferences, scientific and documentary collections. The analysis of the sources made it possible to determine the peculiarities of the modern historiographical process in independent Ukraine, to reveal the main achievements and to outline the prospects for further studies of this problem. It is established that the researchers have determined stages, causes, size and consequences of the deportation policy of the Communist-Soviet regime concerning different categories of the population of the Ukraine in the 1920s — in the early 1950s. Research of Ukrainian historians, who specialize in this issue, shows that this form of repressions of the Soviet state during the period have focused on suppressing all forms of resistance, transforming the national profile in a certain area of Ukraine and modeling social processes. The scientific novelty is in the creation of an integral picture of the historiography of the deportation policy of the Communist-Soviet regime concerning different categories of the population of the Ukraine in the 1920s — in the early 1950s.

Key words: *deportation policy, pre-revolutionary intellectuals, national minorities, peasantry, Jehovah's Witness, border areas, Western Ukraine.*

Дата надходження статті до редакції: 23.04.2018.